

УДК 373. 5. 034: 613. 81/.84

О.С. Лящук, м. Київ

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОФІЛАКТИКИ ШКІДЛИВИХ ЗВИЧОК В УЧНІВ 5-6 КЛАСІВ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД

У статті висвітлюються особливості реалізації профілактичної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування щодо профілактики куріння, вживання алкоголю та психоактивних речовин. Автором визначаються принципи, на яких має базуватися робота з учнями 5-6 класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів, враховуючи їх специфіку.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, профілактична робота, куріння, алкоголь, психоактивні речовини, школи-інтернати.

Кризові явища в українському суспільстві призвели до зростання куріння, вживання алкоголю та психоактивних речовин, розширивши вигоди дитячого неблагополуччя. Ці явища отримали назву "шкідливі звички"; стали широко розповсюджені сьогодні в молодіжному середовищі та мають величезний вплив на життя підлітків будь-якої вікової групи.

Невід'ємною складовою профілактичної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування є "здоровий спосіб життя", тобто процес формування в учнів усвідомлення шкоди алкогольно-нікотинного, наркотичного, та токсичного отруєння організму і психіки, розвитку несприятливого ставлення до зазначених шкідливих звичок.

Так, особливості виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах школи-інтернату вивчали С. Болтівець, Л. Дробот, Я. Гошовський, Л. Канішевська, Б. Кобзар, Н. Огренич, В. Слюсаренко, В. Семенюк, Т. Шатохіна, та інші.

Питання збереження та зміцнення здоров'я вихованців шкіл-інтернатів знайшло відображення в дослідженнях Б. Кобзаря, Є. Постовойтова, С. Свириденко, В. Слюсаренко, В. Яковлева та інших.

Сучасні дослідники термін "педагогічна профілактика" трактують як комплекс цілеспрямованих колективних і індивідуальних впливів на свідомість, почуття і волю учнів з метою вироблення несприятливого ставлення до негативних впливів оточуючого

середовища, попередження асоціальної спрямованості поведінки неповнолітніх, їхньої антигромадської поведінки й перебудови ставлення учнів до оточуючої дійсності в процесі перевиховання. Сутність профілактики полягає в розвитку почуття відповідальності підлітків за свою поведінку, яка сприяє глибокому усвідомленню не лише своїх прав, а й обов'язків [4; с. 112].

Важливими складовими попередження шкідливих звичок в учнів загальноосвітніх інтернатних закладів є комплексність і координованість зусиль як значущих факторів ефективної профілактичної роботи, адже прогалини у діяльності будь-якої з ланок можуть призвести до сплеску куріння, вживання алкоголю та психоактивних речовин.

Комплексність або узгоджена взаємодія органів і установ, що відповідають за різні аспекти державної системи профілактики шкідливих звичок: фахівців різних професій, які мають відношення до роботи з дітьми (вихователі, педагоги, шкільні, медичні психологи, лікарі, наркологи, соціальні педагоги, працівники дитинства, працівники комісії у справах неповнолітніх і захисту їх прав, інспектори підрозділів у справах неповнолітніх та ін); органів управління освіти.

Організація профілактичної роботи з учнями також повинна враховувати мотивацію дитини та ступінь її індивідуального здоров'я. Боротьба з шкідливими звичками є частиною проблеми здоров'я нації і не може теоретично вивчатися та практично впроваджуватися в життя без серйозного вивчення, методології та зв'язку з реальними умовами і фізіологічними можливостями дитини.

Профілактично-виховна робота не повинна перетворюватися на одноразові акції, а бути систематичною, цілеспрямованою, тривалою. Важливою умовою ефективності профілактичної роботи з вихованцями інтернатних закладів є також емоційна зацікавленість в долі учнів, схильних до шкідливих звичок. Адже переважна більшість дітей, які потрапили в школу-інтернат, "виховувалися" в неблагополучних сім'ях, в яких виховання або було повністю відсутнє, або ж батьки залучали їх до протиправних дій, злочинного способу життя. Частина цих дітей, проживаючи в сім'ї, фактично були бездоглядними, батьки навіть не піклувалися про те, щоб діти були забезпечені їжею і одягом, не хвилювалися, якщо дитина була відсутня дома кілька днів.

Найчастіше серед вихованців інтернатних закладів зустрічаються діти, які є вихідцями з неблагополучних конфліктних,

аморальних, асоціальних сімей. Для таких сімей характерною є несприятлива емоційна атмосфера, відсутні позитивні емоційні контакти між членами сім'ї, проявляється байдужість до потреб дитини, неповага до неї, іноді грубість, жорстокість. У подібних сім'ях батьки демонструють зневагу до соціальних і моральних норм, що засвоюється і дітьми.

Особливу групу серед вихованців інтернатних закладів становлять діти, які втратили батьків або інших близьких людей. Для цих дітей характерні значні переживання, які, як правило, проходять ряд етапів.

Це, зокрема, заперечення, гнів, сум, примирення з ситуацією. І далеко не кожна дитина може справитися з цим самостійно. Більшість дітей, перебуваючи в посттравматичному стані, потребують кваліфікованої допомоги психологів, педагогів та вихователів.

Дослідження психологічних особливостей дітей-сиріт вказують на їх інтелектуальну пасивність, обмежений обсяг знань і уявлень про навколишній світ, відставання у формуванні розумових операцій, недорозвиненість усіх сторін мовлення, невміння вирішувати напружені ситуації, недостатньо критичне відношення до себе, підвищену залежність поведінки від ситуації.

Сьогодні чітко визначається необхідність створювати прийнятні умови для життя дитини й забезпечувати становлення його як повноцінної особистості. Для цього дуже важливо, щоб усі співробітники, які працюють з такою категорією дітей, розуміли, що для надання підтримки дітям, необхідно працювати всім разом і змінювати саму ситуацію організації життя дітей у таких установах.

В установах для дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків, можна застосувати різні види психолого-педагогічної допомоги, щоб сприяти психічному розвитку дітей-сиріт і їхньої адаптації до життя як в установі, так і за її межами. Найбільш ефективною формою є активні групові заняття, на яких діти вчаться навичок конструктивного спілкування, оволодінню своїми емоціями, розвивають довільне поведіння. Навчаються толерантності, вміння надавати емоційну підтримку, домовлятися, співпрацювати, конструктивно розв'язувати конфлікти [3; с. 9].

Реалізуючи завдання профілактичної роботи щодо профілактики шкідливих звичок серед учнів інтернатних закладів, ми керувались певними педагогічними принципами [2], [1].

Принцип орієнтації на позитивне в поведінці і характері вихованця. Основними умовами його реалізації є: стимулювання самопізнання учнем своїх позитивних рис; формування моральних почуттів при самооцінці своєї поведінки; постійна увага до позитивних вчинків; довір'я до учня; формування в учнів віри в можливість досягнення поставлених завдань; оптимістична стратегія у визначенні виховних завдань; врахування інтересів учнів, їх індивідуальних смаків, захоплень, пробудження нових інтересів тощо.

Принцип соціальної адекватності виховання вимагає відповідності змісту і засобів виховання соціальної ситуації, в якій проходить перевиховання учня схильного до шкідливих звичок.

Умовами реалізації даного принципу є: врахування особливостей соціального оточення учня при вирішенні виховних завдань; координація взаємодії соціальних інститутів, які впливають на особистість учня; забезпечення комплексу соціально-педагогічної допомоги вихованцям; врахування різноманітних факторів навколишнього соціального середовища; корекція інформації, яку сприймають учні, в тому числі і від засобів масової інформації.

В практичній діяльності цей принцип передбачає дотримання таких правил: – виховний процес будується з урахуванням реалій соціальних відносин учня; – школа-інтернат не повинна обмежуватися вихованням учня в навчальному закладі, слід широко використовувати реальні фактори соціуму; необхідна постійна корекція негативних впливів навколишнього середовища; всі учасники виховного процесу повинні ефективно взаємодіяти.

Принцип індивідуалізації виховання дітей схильних до шкідливих звичок передбачає виявлення індивідуальної траєкторії соціального розвитку кожного учня, визначення спеціальних завдань, які відповідають його індивідуальним особливостям.

Умовами реалізації принципу індивідуалізації є: моніторинг змін індивідуальних властивостей учня; визначення ефективності впливу фронтальних підходів на індивідуальність кожного учня; вибір спеціальних засобів педагогічного впливу на кожного учня; врахування індивідуальних властивостей учня, його інтересів при виборі виховних засобів; надання учням можливості вільного вибору способів участі у позаурочній діяльності.

В практиці педагогічної діяльності цей принцип реалізується при дотриманні наступних правил: профілактична робота з вихованцями шкіл-інтернатів повинна орієнтуватися на всебічний розвиток

кожного з них; успіх виховних впливів при роботі з одним учнем не може негативно позначитися на вихованні інших; вибір виховних засобів здійснюється у строгій відповідності з індивідуальними властивостями; спостереження за ефективністю виховного впливу на кожного учня повинно визначати сукупність виховних засобів, які використовуються педагогами.

Принцип соціального загартування дітей, схильних до куріння, вживання алкоголю та психоактивних речовин передбачає включення вихованців у ситуації, які вимагають вольових зусиль для подолання негативного впливу соціуму, вироблення певних способів цього подолання, обов'язково адекватних індивідуальним особливостям учня, формування соціального імунітету, стресостійкості, рефлексивної позиції.

Умовами реалізації принципу соціального загартування є: включення учнів у вирішення різних проблем соціальних відносин в реальних і штучно створених ситуаціях; діагностування вольової готовності до адекватного сприйняття системи суспільних відносин; стимулювання самопізнання учнів у різних соціальних ситуаціях, визначення своєї позиції і способів адекватної поведінки в різних ситуаціях; надання допомоги учням в аналізі проблем соціальних відносин і варіативному проектуванні своєї поведінки в складних життєвих ситуаціях.

В педагогічній діяльності цей принцип реалізується при дотриманні наступних правил: проблеми відносин вихованців потрібно вирішувати з самими вихованцями, а не за них; не обов'язково створювати завжди ситуацію успіху, адже важкий шлях до успіху – запорука успішного життя в майбутньому; не тільки радість, але й страждання, переживання виховують людину; у людини не проявляться вольові зусилля в майбутньому, якщо вони не сформуються в дитячому і підлітковому віці; не можна передбачити всі життєві труднощі, але слід виховувати готовність до їх подолання.

Для найбільш ефективної та успішної профілактичної роботи необхідно використовувати ряд підходів, які, в свою чергу, є невід'ємним компонентом будь-якого педагогічного, корекційного, навчального, виховного процесу. Заняття з профілактики шкідливих звичок можуть проводитись у таких формах роботи як: лекція, бесіда, семінар, опитування, конференція, міні-спектаклі, дебати, запитання-відповіді, конкурси, психотерапевтичні заняття, рольова і ділова гра, тренінг, круглий стіл, мозковий штурм, дискусія, конкурс творчих робіт (конкурс малюнків, стін-

газет, книжкова виставка), показ відеоматеріалів з профілактичним змістом.

Застосування зазначених форм профілактичної роботи сприяє утворенню у підлітків адекватної моральної самооцінки, дає можливість організувати дієву роботу з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, знецінити й зруйнувати негативні механізми, перебудувати й змінити негативні форми поведінки на позитивні; підтримати, посилити позитивні моральні спонуки, активізувати їх прояви чи загальмувати негативні мотиви, знизити їх силу, утримати учня від прояву мотивації на куріння, вживання алкоголю та психоактивних речовин. [5; с. 103].

Основними напрямками-педагогічної профілактики шкідливих звичок в умовах школи-інтернату є:

- соціально-педагогічна профілактика – сукупність державних, громадських, соціально-медичних та організаційно-виховних заходів, спрямованих на попередження куріння вживання алкоголю, та психоактивних речовин;
- корекція певних психологічних особливостей підлітка, які є факторами ризику куріння, вживання алкоголю та психоактивних речовин; створення сприятливого довірчого клімату в школі-інтернаті, психологічна адаптація підлітків групи ризику та ін. Робота з почуттями провини, страху, невпевненості в собі, проблемами відльнності, прийняття рішень, почуттям особистої захищеності;
- психологічна підтримка підлітка; формування адекватної самооцінки, навичок прийняття і виконання рішень; формування вміння сказати “ні”, відстояти свої кордони, визначати і нести відповідальність за себе, свої дії і свій вибір, уміння звернутися в разі потреби за допомогою.

В ході такої роботи заохочується розвиток альтернативних звичок (заняття спортом, активний відпочинок без тютюну та алкоголю), які можуть стати бар’єром, що перешкоджає поведінці, наносить шкоду здоров’ю, і служити альтернативою курінню, вживання алкоголю та психоактивних речовин. Механізм його реалізації націлений на те, щоб, використовуючи різні форми занять, сформувати у підлітка навички самостійного прийняття рішень, протистояння тиску групи, подолання стресових, конфліктних та інших складних життєвих ситуацій, а також проблем спілкування. Сформувати позицію вихованця на основі самореалізації як особистості та індивідуальності, яка сприятиме тому, що дитина самостійно зможе

знайти свою соціальну нішу, дати оцінку своїм діям, вчинкам, задуматися про їхні наслідки і про те, як ці наслідки зможуть вплинути на його долю.

Раннє виявлення вихованців групи ризику і допомога їм. У цих випадках потрібна цілеспрямована, найчастіше спільна робота кваліфікованих фахівців-лікарів, психологів, дефектологів, педагогів з метою активізації вольових ресурсів учнів, які почали курити, вживати алкоголь або психоактивні речовини, зміна дезадаптивних і псевдоадаптивних моделей поведінки учнів групи ризику на більш адаптивну модель здорової поведінки:

- формування мотивації відносно несприятливого сталення до шкідливих звичок;
- зміна дезадаптивних форм поведінки на адаптивні;
- формування соціально-підтримуючої поведінки і розвиваючого середовища;
- розвиток навичок соціальної поведінки, соціальної компетентності, подолання потягу до психоактивних речовин.
- Робота з педагогічним колективом. Спеціальна підготовка педагогів на семінарах, курсах підвищення кваліфікації, на методичних об'єднаннях класних керівників, вихователів для проведення уроків з профілактики куріння, вживання алкоголю та психоактивних речовин в школах-інтернатах щодо виявлення дітей групи ризику. Профілактика шкідливих звичок у школі-інтернаті має проводитись системно.
- Пропаганда здорового способу життя. Пропаганда здорового способу життя та реалізація різних програм зміцнення здоров'я. В ході такої роботи розвиваються альтернативні звички: заняття спортом, активний відпочинок без куріння та алкоголю, обґрунтований і здоровий режим праці і харчування тощо, які можуть стати бар'єром, що перешкоджає небажаній поведінці. Корекція певних психологічних особливостей вихованця інтернатного закладу, які є факторами ризику куріння, вживання алкоголю та психоактивних речовин; створення сприятливого довіри клімату в колективі, психолого-гігієнічна адаптація підлітків групи ризику.

Ми переконані, що основним джерелом і осередком профілактики шкідливих звичок серед дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у першу чергу, повинно стати створення педагогічних умов спеціального цілеспрямованого виховання у загальноосвітніх школах-інтернатах. Саме на цьому й

повинні бути зосереджені спільні зусилля вчених, держави, педагогів та вихователів.

В даний час профілактика куріння, вживання алкоголю та психоактивних речовин у дітей та підлітків виходить на загальнодержавний рівень і передбачає консолідацію зусиль різних відомств та провідної ролі системи освіти.

Література

1. Василькова Ю. В. Социальная педагогика / Ю.В. Васильева, Т.А. Василькова – М. : Академия, 2001. –440 с.
2. Воспитание трудного ребенка / под ред. М.И.Рожкова; ВЛАДОС. – М., 2001. – 240 с.
3. Калініна Т. С. Психологічні аспекти колекційної роботи з дітьми-сиротами в умовах інтернатного закладу: [науково-методичний посібник] / Т. С. Калініна, Г. О. Сіліна Л. В. – Харків. : ХОНМІБО, 2008. – 84 с.
4. Профілактика аддиктивного поведіння школярів : [учебн.-метод. пособ.] / [С. Ф. Савченко, О. Г. Ивановская, Л. Я. Гадасина и др.]; [науч. ред. А. К. Колеченко]. – СПб. : КАРО, 2006 – 288 с.
5. Шишова І. О. профілактика наркоманії серед підлітків у виховному процесі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.07 "Теорія і методика виховання" / О. І. Шишова. – Херсон, 2006. – 262 с.

В статье освещаются особенности реализации профилактической работы с детьми-сиротами и детьми, лишенными родительской опеки по профилактике курения, употребления алкоголя и психоактивных веществ. Автором определяются принципы, на которых должна базироваться работа с учащимися 5-6 классов общеобразовательных школ-интернатов учитывая их специфику.

Ключевые слова: дети-сироты, дети, лишенные родительской опеки, профилактическая работа, курение, алкоголь, психоактивные вещества, школы-интернаты.

The article highlights the features of the implementation of preventive work with orphans and children deprived of parental care for the prevention of smoking, alcohol and psychoactive substances. The author defines the principles, which should be based working with students grades 5-6 of secondary boarding schools because of their specificity.

Key words: orphans, children deprived of parental care, prevention, smoking, alcohol, substance-boarding schools.